

Miroslav AKMADŽA

Crkva i država.

**Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i
komunističke državne vlasti u Jugoslaviji.**

Svezak IV. 1965.-1968.

Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”

DRUŠTVO ZA POVJESNICU ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE
“TKALČIĆ”

RADOVI, knjiga 30

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST – PODRUŽNICA ZA
POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE

CRKVA I DRŽAVA, knjiga 4

Ova je knjiga nastala u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta “Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma”, koji financira – sufinancira Hrvatska zaklada za znanost projektom 3481.

Knjiga je tiskana novčanom pomoću dr. zn. Ivana Hrvoića.

Miroslav Akmadža

CRKVA I DRŽAVA

**Dopisivanje i razgovori između predstavnika
Katoličke crkve i komunističke državne vlasti
u Jugoslaviji**

**Svezak IV.
1965.-1968.**

**Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”, Zagreb
Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod**

ZAGREB, 2017.

Uredili: mr. Ivan Armanda i dr. Stjepan Razum

Ocjenjivači rukopisa:

mons. dr. Stjepan Kožul i dr. Agneza Szabo

Ispravci teksta: dr. Stjepan Razum

Prijevodni sažetka: Mica Orban Kljajić

Obrada teksta i prijelom stranica u Microsoft Word programu: SRZC

Izdavači:

Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić”
Societas historica archiepiscopatus Zagrebiensis, Zagreb
Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i
Baranje, Slavonski Brod

Za izdavače: mons. dr. Stjepan Kožul i dr. Stanko Andrić

Mrežna sjedišta:

www.tkalcic.hr

www.hipsb.hr

© 2017. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije “Tkalčić” i pisac

Tisak i uvez: Grafika Markulin, Lukavec

Naklada: 300 primjeraka

Tiskano u studenom 2017.

ISBN za Društvo: 978-953-6729-22-7 (cjelina); 978-953-6729-45-6 (sv. IV.)

ISBN za Institut: 978-953-6659-38-8 (cjelina); 978-953-8102-09-7 (sv. IV.)

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem **000978663**.

RIJEČ UREDNIKĀ

Knjiga, koja je pred nama, donosi isprave iz četverogodišnjega razdoblja, od godine 1965. do 1968., koje se tiču odnosa Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u tadašnjoj Jugoslaviji. To je četvrta u nizu knjiga istovrsnih isprava, koje sve zajedno osvjetljavaju život u poratnom razdoblju, naime, nakon Drugoga svjetskoga rata u Hrvatskoj i drugim republikama unutar tadašnje Jugoslavije. Razumljivo je da je naglasak na Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Sam sročitelj ove velebne knjige, u svom temeljitom uvodu upoznaje čitatelja sa sadržajem isprava, koje su objavljene u ovoj knjizi. Ocjenitelji rukopisa također nam predstavljaju sadržaj knjige, a to na sažeti način čini i sročitelj u zaključnom poglavlju, stoga u ovoj uredničkoj riječi ne ćemo ponavljati već učinjeno.

No, važno je istaknuti, da na temelju ovdje objavljenih isprava svaki čitatelj, a osobito ako je riječ o povjesničaru, može s lakoćom upoznati tadašnje stvarno stanje odnosa između crkvene i državne vlasti. S obzirom na to da je državna vlast promicala bezbožnu ideologiju, crkveni su poglavari, koji su morali ostvarivati nužan odnos s državnim vlastima, bili u nezavidnom položaju istovremenoga uvažavanja državnih vlasti i obrane prava na slobodno izražavanje vjere. Zanimljivo je čitati pojedina izvješća ili pisma, koja svjedoče o pojedinačnim snalažljivostima ili o neočekivanim postupcima pojedinih sudionika tadašnjega javnoga i crkvenoga života.

Nadamo se da će ova knjiga, zajedno s trima predhodnima, postati nezaobilazno štivo za proučavanje hrvatske povjesnice XX. stoljeća.

Na izričiti zahtjev sunakladnika, u ovom je svesku dosljedno primijenjen zvučni pravopis, za razliku od predhodnih svezaka, u kojima je primijenjen blagi oblik korijenskoga pravopisa.

Urednici

OCJENA RUKOPISA (1.)

Pred nama je rukopis knjige, koju kani izdati Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić" i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Autor već u uvodnim napomenama prisjeća, da je započeo 2008. godine rad na nizu knjiga, u kojima objavljuje dopisivanje i razgovore između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Pošto je 2008. objavljen prvi svezak tog niza, pod nazivom *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, 1945.-1952.*, zatim 2010. drugi svezak istoga naziva, ali za razdoblje od 1953. do 1960. godine, a 2012. treći svezak za razdoblje od 1961. do 1964., u ovom svesku obrađeno je razdoblje od 1965. do 1968. godine. Radi se zapravo o veoma zanimljivom i dinamičnom razdoblju od svršetka Drugog vatikanskog sabora i prvih godina provedbe njegovih odluka, svršetka pregovora komunističke Jugoslavije i Svete Stolice s potpisivanjem Protokola o sređivanju njihovih odnosa i razmjeni posebnih izaslanika, kao i s pripremama za potpunu obnovu diplomatskih odnosa. To je razdoblje obilježeno i nekim važnim promjenama, ali i mnogim događajima u samoj Crkvi. Počeli su nicati i neki žalostni "slučajevi", ali i pozitivni pomaci za život Crkve. U svakom slučaju, radi se o jednom vrlo burnom razdoblju u crkveno-državnim odnosima, kao i u životu same Crkve.

Kako je i uvodno spomenuto, autor daje zanimljiv i sadržajan pregled crkveno-državnih odnosa od 1965. do uključivo 1968. godine u devet tematskih područja ili cjelina:

Prvo se tematsko područje odnosi na svršetak jugoslavensko-vatikanskih pregovora i potpisivanje Protokola o sređivanju odnosa, gdje se posebice vidi odgovorno držanje episkopata na čelu s predsjednikom BKJ, kardinalom Franjom Šeperom. Sam je papa Pavao VI. 1. svibnja 1966. označio početak posljednjeg dijela pregovora, te je u Beogradu 25. lipnja 1966. potpisan *protokol* o razgovorima, koji su vođeni između predstavnika vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice, sa svrhom sređivanja odnosa između jugoslavenske vlade i Katoličke crkve.

U ispravama se vide i različite reakcije na potpisivanje *protokola*, s crkvene strane i one iz svijeta. Jugoslavenska pak strana nastojala je preko svojih javnih glasila sporazum prikazati kao svoju pobjedu i rezultat

ispravnosti svoje politike prema Katoličkoj crkvi. Također je bila vrlo zadovoljna komentarima inozemnog tiska o *protokolu*, tako da je Državni sekretarijat za inozemne poslove zaključio, da se radi o vjerojatno najpozitivnijem publicitetu, koji je Jugoslavija imala u inozemnom tisku o bilo kojem krupnijem pitanju jugoslavenske politike. Taj će interes komunističke politike, da pomoću Crkve pred svijetom umije svoje lice i pokupi pozitivne dojmove svoje ideološke slike, dovesti i njihovog čelnika Josipa Broza, zvanog Tito, u Vatikan. Srpska pravoslavna crkva je u *protokolu* vidjela novi konkordat. Biskupi u Hrvatskoj i BiH nisu se javno izjašnjavali o *protokolu*, dok su ga slovenski biskupi i nadbiskup beogradski Gabrijel Bukatko javno podržali.

Do razmjene izaslanika između Svete Stolice i Jugoslavije došlo je sredinom studenog 1966., kada je najprije u Vatikan doputovao izaslanik jugoslavenske vlade Vjekoslav Cvrilje, a zatim u Beograd apostolski poslanik i izaslanik Svete Stolice pri vladi SFRJ, nadbiskup Mario Cagna, kasnije poznat kao diplomat koji je u džepu nosio Ustav, dok bi išao k vlastima na pregovore, te ga je zanimalo, što se od napisanoga u Ustavu ostvaruje u konkretnom životu!?

Drugo tematsko područje ovih isprava može se povezati sa svršetkom Drugog vatikanskog sabora, 8. prosinca 1965. i njegovim utjecajem na život Crkve. Na njegovim završnim svečanostima nazočila su izvanredna poslanstva iz 81 države i 9 međunarodnih organizacija. Od socijalističkih zemalja bila su nazočna izvanredna poslanstva samo iz Jugoslavije i Kube.

Sve rasprave na Saboru i donesene isprave otvarale su nove mogućnosti Katoličkoj crkvi za njezino djelovanje u novim suvremenim svjetskim zbivanjima. Tako se rad Sabora morao odraziti i na odnose Katoličke crkve prema Jugoslaviji, t.j. trebalo je novim pomirljivijim pristupom pokušati poboljšati njen tamošnji položaj, bez obzira što jugoslavenski biskupi nisu bili zadovoljni tekstem *protokola*, kojeg će komunistička vlast prikazivati kao svoju pobjedu. To je i inače dio mentaliteta jugoslavenske i komunističke ideologije, da su njezini protagonisti uvijek i u svemu u pravu, da su pobjednici, da su vodeće snage napredka i budućnosti u svijetu, time pače opravdavaju i gorzne zločine komunizma. Taj lažni mesijanizam i ideološke krivotvorine velika su nevolja sve do danas, u vrijeme samostalne i neovisne države Hrvatske.

Treće tematsko područje odnosi se sadržajno na svrsishodnost daljnjeg djelovanja prorežimskog Staleškog društva katoličkih svećenika SR Hrvatske, koje je bilo trajno branjeno od režima tijekom pregovora sa Svetom Stolicom.

Nakon potpisivanja sporazuma između Svete Stolice i Jugoslavije Društvo je izgubilo svoju svrhu, broj članova je sve više opadao, sukobi u vodstvu bili su sve veći, a rad je skoro u potpunosti zamro. Broj članova Društva katoličkih svećenika Hrvatske iz godine u godinu se smanjivao. Kod osnutka 1953. godine Društvo je brojalo 188 članova, da bi taj broj 1967. pao na 120 ili samo na 6% od ukupnog broja svećenika u Hrvatskoj, dok ih je u susjednoj Sloveniji bilo 40%, posebice zbog velikog broja u Mariborskoj biskupiji, ili u BiH čak 50% zbog učlanjenja velikog broja tamošnjih franjevac bosanske i hercegovačke provincije. U Hrvatskoj, od 6%, polovica članova bila je starija od 60 godina, dok je samo 5 članova bilo mlađe od 40 godina. Razlog tomu Vjerska je komisija nalazila u odlučnom stavu biskupa protiv udruženja i negativnom odnosu prema svećenicima, članovima Društva. U Vjerskoj komisiji sve se češće postavljalo pitanje predstavlja li Društvo u novonastalim okolnostima onaj značaj, koji je imalo u vrijeme osnivanja i može li se njegov rad unaprijediti? Primijećeno je da je Društvo zatvoreno u sebe, te dio članova ni s kim ne kontaktira, pa čak ni sa svojim kolegama, neki zbog straha od biskupa, a neki zbog senilnosti. Vjerska komisija u SR Hrvatskoj, pored svih problema, ostala je na stajalištu da Društvo treba i dalje zadržati kao čimbenik razbijanja jedinstva među katoličkim svećenstvom, i da ono predstavlja snagu, s kojom biskupi uvijek moraju računati. Stoga su planirali, da se u njegovo vodstvo postave mlađi, utjecajni i nekompromitirani svećenici, kako bi se odbacili protivnički prigovori. To im nije uspjelo i Društvo je odumiralo. No, dobili su bez mnogo muke kao na dlanu novu priliku s ponudom osnutka TDKS-a 1977. godine, kao novim "sredstvom diferencijacije biskupa i klera".

Četvrto tematsko područje ovih isprava govori o reakciji partijskog članstva na promijenu politike državnog vodstva prema Svetoj Stolici i Katoličkoj crkvi. Jedan dio komunista zalagao se za nepomirljiv odnos prema Crkvi i svećenstvu, dok se drugi dio više zalagao za taktičniji odnos i za znanstvenu raspravu s kršćanskim ideolozima. Pojedini mjesni vodeći ljudi SK bili su zbunjeni i nisu znali, kako se odnositi prema svojim članovima, čije obitelji sudjeluju u vjerskim obredima, pa su u nekim slučajevima takvi članovi isključivani iz SK ili su tražene veće kazne za one koji nisu "raščistili" s religijom. Postavljalo se i pitanje, kako to da sada komunisti odjednom prihvaćaju ono, što im je dvadeset godina dokazivano, da ne valja. Bilo je među članstvom tumačenja, da se tu radilo o igri i trgovini s ideologijom SK, pa čak i kapitulacijom marksista pred religijom. Dio starijih članova SK, posebice pripadnika partizanskog pokreta, prijetio je vraćanjem partijskih knjižica.

S druge strane biskupi su sve više ustrajavali na što slobodnijem djelovanju Crkve u društvu, posebice što se tiče tiska i odgoja djece i mladih.

S obzirom na to da je Katolička crkva bila sve djelatnija u odgoju mladeži, te je veliki broj djece pohađao vjeronauk, u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja uočeno je, da je suština problema u tome što “samo odvojili školu kao instituciju od Crkve, ali nismo odvojili decu od Crkve”. Izvršni komitet CK SKH zauzeo je stav, da se zbog uloge škole u odgoju “slobodne socijalističke ličnosti” u njoj mora voditi protuvjerska politika, ali da borbu protiv prosvjetnih djelatnika, koji su vjernici, ne treba voditi zato što vjeruju, nego zato što ne ispunjavaju svoju temeljnu obrazovnu i odgojnu obvezu, t.j. usvajanje i širenje “dijalektičkog materijalističkog pogleda na svijet” i što se različito ponašaju u školi, gdje propovijedaju ateizam, i u privatnom životu, gdje se ponašaju kao vjernici.

Gornje je veoma važno uočiti, jer iz tog mentalnog sklopa izrasle snage i danas djeluju, u vrijeme samostalne države Hrvatske, te bjesomučno uvijek iznova napadaju sve što izgrađuje vjerski i narodni identitet, posebice žele rušiti potpisane Ugovore između države Hrvatske i Svete Stolice, te maknuti vjeronauk iz škole. Danas se, dakako, ne pozivaju na politiku Saveza komunista i “znanstveni dijalektički i materijalistički pogled na svijet”, nego su se pretvorili u borce za toleranciju, jednakost, ljudska prava, kako ne bi bili diskriminirani oni, koji ne vjeruju.

Peto tematsko područje govori o jednom od bitnih pitanja koja su zabrinjavala državne vlasti 1960-tih godina, a odnosilo se na sve veća traženja izgradnje crkvenih zgrada od strane Katoličke crkve. Iako vlastima izgradnja posebice novih crkava nije odgovarala, ipak nisu smjele poduzimati jasne mjere u sprječavanju gradnje, osim upravnog odugovlačenja kod izdavanja građevinskih dozvola, te tu i tamo rušenja zbog izmjene izgleda ili namjene prostora, da to ne bi utjecalo na pregovore i odnose Svete Stolice i Jugoslavije. Na tome su ustrajali biskupi zbog velikog povećanja pučanstva u gradovima. Nadbiskup Franjo Šeper istaknuo je 27. rujna 1964. problem nedostatka crkava u gradu Zagrebu. Upozorio je da se radi o presudnom pitanju za Crkvu u Zagrebačkoj nadbiskupiji, a posebice u gradu Zagrebu, u kojem se broj vjernika u zadnjih dvadeset godina udvostručio, a broj crkava ostao isti.

Šesto tematsko područje ovih isprava veže se uz odluku kardinala Franje Šepera o ustanovljenju Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informaciju “Kršćanska sadašnjost”. Kardinal Šeper je smatrao, kako je za organsku i djelotvornu provedbu saborske obnove

potrebno dublje i šire poznavanje saborske misli, nastojanja i gibanja. Kako bi se tu svrhu postiglo, smatrao je potrebnim poduzeti napore oko istraživanja i dokumentacije saborske misli i problematike, te stvoriti što širu mogućnost informiranja glede toga. Zanimljivo je uočiti, kad se 1977. godine ta crkvena ustanova, osnutkom TDKS-a, pretvorila u društvenu organizaciju u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda po ZUR-u, njezin je se je utemeljitelj kardinal Franjo Šeper javno odrekao preko Radija Vatikana.

Sedmo tematsko područje odnosi se na imenovanje kardinala Franje Šepera predstojnikom Zbora za nauk vjere u Rimu. Državne vlasti su od prvog dana saznanja o Šeperovu odlasku u Vatikan na dužnost predstojnika Zbora za nauk vjere poduzimale razne mjere, da saznaju tko će ga naslijediti, te su pokušavale utjecati na imenovanje njegova nasljednika. Ustrajno su se borile, da pomoćni biskup Franjo Kuharić ne dobije Zagreb i pomoćni biskup Mario Oblak Zadar. Djelovali su u razgovorima među samim biskupima, da traže o tom pitanju razgovor u okviru BKJ; djelovali su kod delegata mons. Cagne u Beogradu i preko Vjekoslava Cvrlje kod Svete Stolice. Pače je zaključeno i u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, da se na svim razinama stavi Crkvi na znanje, da je biskup Kuharić nepogodna osoba za zagrebačkoga nadbiskupa. Po mišljenju izaslanstva pri Svetoj Stolici (Vjekoslav Cvrlje i njegov krug), Šeper je onemogućavao raspravu i sprječavao običaj predlaganja biskupa od strane Biskupske konferencije, te da treba sve poduzeti, da on bude jedni predlagatelj. U svom naumu nisu uspjeli. Kardinal Šeper je ustrajao na svome kandidatu Franji Kuhariću, iako je jugoslavenski izaslanik pri Svetoj Stolici dao do znanja, da država ne bi bila zadovoljna imenovanjem Kuharića za zagrebačkoga nadbiskupa.

Osmo tematsko područje moglo bi se vezati oko unutarcrkvenih sporenja u svezi s promijenama teritorijalnog ustroja Katoličke crkve u Jugoslaviji. Tu su posebno zanimljive isprave oko uspostave novih metropolija sa sjedištem u Rijeci, te posebice one metropolije sa sjedištem u Splitu, a ne Zadru.

Deveto tematsko područje ovih isprava veže se na povratak svećenika dr. Krunoslava Draganovića iz emigracije u Jugoslaviju 1967. godine, gdje ima čitav niz zanimljivih pojedinosti, pa i onih, kako su njegovi prijatelji vozeći ga iz Trsta blizu granice s Jugoslavijom zalutali, te se dr. Draganović odjednom našao u Jugoslaviji. Danas postoje svjedočanstva, da su ti Draganovićeви "prijatelji" tada surađivali sa saveznom Udbom u Beogradu i onom u Sarajevu, pa je i mnogo jasnije zbog čega su tobože "zalutali".

Pred nama se, dakle, nižu mnoge teme i brojne isprave iz godine u godinu (1965.-1968.). Uz opće dopisivanje i razgovore, tu je i predmetno dopisivanje koje se odnosi na vjeronauk, vjerske škole, vjerski tisak, zauzeća crkvenih zgrada i podružtvljenje (nacionalizacija) crkvene imovine, posebice imovine nekih redovničkih zajednica, pitanje gradnje crkava i crkvenih zgrada, te obnovu đakovačke stolne crkve nakon potresa 1964. godine. U završnici su zaključak, izvori i literatura, kratice i popis sažetaka svih isprava.

Isprave nam govore o događajima, životu i problemima onoga vremena. Tu susrećemo imena mnogih osoba, koje su sudjelovale u životu Crkve i ondašnje države. Knjiga će bez sumnje pobuditi zanimanje kod istraživača, kod stručnjaka, ali i kod običnih čitatelja, posebice kod živih naraštaja, koji se sjećaju tih događaja i mnogih osoba!

Rukopis ocjenjujem pozitivno i preporučam ga za tisak.

Dr. Stjepan **Kožul**

OCJENA RUKOPISA (2.)

Pred nama je i dugo očekivani četvrti svezak autorove knjige, s neznatno izmijenjenim podnaslovom. Sadrži niz daljnjeg, novog, i do sada nepoznatog relevantnog izvornog gradiva za razdoblje između 1965. i 1968. godine. U žarištu ovog povijesnog gradiva sada je *Drugi vatikanski sabor* (1962.-1965.), koji je najavio dijalog, odnosno otvaranje Katoličke crkve u dijalogu s ateistima i ateističkim društvima, te tako ne samo olakšao, nego ustvari i bitno pridonio dijalogu u svijetu, a to znači i relativom zatopljenju odnosa između jugoslavenskih vlasti i Crkve u Hrvata. Bilo je to još uvijek i daleko od onoga, što je katoličkim vjernicima bilo životno potrebno, ali prvi korak je bio uspostavljen, i to je zauvijek od neprocijenjive važnosti.

Tako primjerice, još uvijek se onemogućavala gradnja novih crkava, a rijetke dozvole, bilo za popravak i proširenje crkava pa i stolnih crkava, a pogotovu gradnje novih crkava i vjeronaučnih dvorana, davane su presporo, uz mukotrpne i ustrajne i često ponavljane molbe. Ograničavan je i katolički tisak, premda je *Glas Koncila* počeo izlaziti već na početku Koncila, godine 1962., ali je taj list i dalje bio pomno praćen od strane komunističkih vlasti, a nekoji su svećenici i dalje bili primorani dolaziti pred sudove, dakako s lažnim i neprimjerenim, i namještenim optužbama. Nešto lakša situacija nastala je s osnivanjem ustanove *Kršćanska sadašnjost – centar za koncilski*

istraživanja, dokumentaciju i informaciju (1968.), koja je među inim izdavala časopise, biltene i druga povremena i prigodna tiskana izdanja dokumentacijskoga, ilustrativnoga, istraživačkoga i informativnoga karaktera, sa svrhom saborske obnove, naročito radi ostvarenja iskrenoga dijaloga među kršćanima samima i sa suvremenim svijetom i kulturom, no s kojom ipak nisu bile zadovoljne komunističke vlasti, ali niti dio klera.

Sva ova, ali i druga "zatopljenja" nastajala su u skladu s radom, ali još više nakon završetka *Drugog vatikanskog sabora*, kao i dugo očekivanim završetkom jugoslavensko-vatikanskih pregovora i potpisivanjem *Protokola o sređivanju odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije* (1966.). I o tim postupcima autor donosi obilje izvornoga povijesnog gradiva, uredno usustavljenog.

No zbog niza neizbježnih kompromisa, također i s vatikanske strane, novo stanje nije u cijelosti zadovoljavalo potrebe katoličkih vjernika u bivšoj Jugoslaviji, ali je predstavljalo veliki korak naprijed u odnosu na prijašnje stanje. Osim Srpsko-pravoslavne crkve, koja se odmah jako glasno i bezrazložno pobojala za svoje povlastice (ali odmah i dobila od jugokomunističkih vlasti nove financijske povlastice), nisu bili zadovoljni niti jugokomunistički vlastodršci. Ponajprije oni na nižim razinama, što pokazuju doista brojne reakcije, ali i one pritajene, koje su dolazile od strane komunističkog partijskog članstva na očekivanu promjenu politike državnog vodstva prema Katoličkoj crkvi. I upravo su oni nastavili s ograničavanjem najavljenih, pa ako hoćemo i zajamčenih prava Crkve i vjernika prema potpisanome i dugo pripremanome Protokolu. Autor, dr. Akmadža također donosi i usustavljuje povijesno gradivo, iz kojeg doznajemo, da nisu bili zadovoljni s potpisanim Protokolom niti Hrvati u iseljeništvu, koji su očekivali mnogo više, ali na kraju su i oni shvatili, da je riječ o onome, što je tada bilo moguće, ali ipak boljem od ranijega stanja.

S tim u svezi od primarnog je značenja i uspostava diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije (1966.), kada je najprije u Vatikan doputovao izaslanik jugoslavenske vlade Vjekoslav Cvrlje, a zatim u Beograd apostolski poslanik i izaslanik Svete Stolice pri vladi SFRJ, nadbiskup Mario Cagna. Jedan od prvih plodova potpisanoga Protokola, i s njim u svezi, bilo je uspješno nastojanje nadbiskupa Šepera oko osnivanja *Fonda pape Ivana XXIII. za gradnja novih crkava u Zagrebu, ali i diljem Hrvatske*, premda će vlasti grada Zagreba i dalje činile sve, da se te aktivnosti uspore ili čak onemoguće. Autor donosi i izvorno gradivo o unutarcrkvenim nesuglasticama u svezi s novim prostornim ustrojem Crkve u Jugoslaviji, posebice utvrđivanjem sjedišta nove metropolije u Dalmaciji, ali

i sukobima franjevacu i biskupijskih svećenika u Hercegovini zbog preraspodjele župa.

Dr. Akmadža donosi i vrijedno povijesno gradivo o povratku svećenika Krunoslava Draganovića u Hrvatsku, kojeg su komunističke vlasti smatrale jednim od najopasnijih neprijatelja u našem iseljeništvu, i koji se neočekivano “vratio” u Jugoslaviju u rujnu 1967. Tu je i gradivo o imenovanju *kardinala Franje Šepera predstojnikom Zbora za nauk vjere*, na koju je službu nastupio početkom 1968. godine. Budući da nikada u povijesti jedan Hrvat nije dospio na tako visok položaj u Katoličkoj crkvi, zagrebački pomoćni biskup Franjo Kuharić tim je povodom 17. siječnja 1968. uputio okružnicu svećenstvu i vjernicima Zagrebačke nadbiskupije. U njoj se ističe, da će Šeperovo imenovanje biti zapisano u povijest nadbiskupije kao jedan od najvećih događaja. Istaknuo je, da ima toliko puno svjetla i nade u tom imenovanju, kako za samoga Šepera, tako za hrvatsku povijest i za dobro hrvatskoga naroda. Znamo, da je tako i bilo.

Cjelokupnu kompoziju povijesnog gradiva autor je razvrstao u dva glavna dijela: I. OPĆE DOPISIVANJE I RAZGOVORI, usustavljajući svaku godinu zasebno, i prema pojedinačnim nadnevcima nastanka isprava, t.j. za godine 1965., 1966., 1967. i 1968. Drugi glavni dio jest II. PREDMETNO DOPISIVANJE I RAZGOVORI, u kojem su usustavljeni predmeti i teme razgovora između državnih vlasti i predstavnika Crkve, uglavnom svećenika, manje redovnika. Već sami naslovi pojedinih tematskih skupina, koje je autor i ovdje uspio uredno usustaviti u osam relevantnih skupina, imaju osobitu vrijednost za buduće korisnike u njihovu radu, ali i za same čitatelje ove knjige. Riječ je o slijedećim temama: 1. Vjeronauk; 2. Vjerske škole; 3. Vjerski tisak; 4. Zauzeća crkvenih zgrada; 5. Podruštvljenje (nacionalizacija) crkvene imovine; 6. Ostali oblici oduzimanja crkvene imovine; 7. Gradnja crkava i crkvenih zgrada i 8. Obnova đakovačke stolnice. Sve to bez sumnje govori o aktualnosti povijesnoga gradiva, koje će u ovoj knjizi biti mnogo pristupačnije i na raspolaganju budućim istraživačima, pa i svim čiteljima, koji će se upravo preko ove knjige dr. Akmadže moći upoznati s ovim dijelom naše do sada ustvari malo poznate novije povijesti.

Dodatna su vrijednost ove knjige i znanstvene bilješke, kojih je 879, i koje su izvrsna potkrjepa objavljenih isprava. Ističem i pomno usustavljeno poglavlje *Izvori i literatura*, kojima se autor služio pri izradi ove knjige.

Nadam se stoga, da će i ova knjiga iz pera prof. dr. zn. Miroslava Akmadže uvelike pomoći čiteljima u razumijevanju crkvenodržavnih odnosa u razdoblju jugokomunističke vladavine i njihova režima, osobito

nakon II. vatikanskog sabora. Također se nadam, da će izvorno povijesno gradivo (isprave), koje autor donosi, znatno pridonijeti izvornom osvjetljivanju i boljem razumijevanju i ovog dijela naše nacionalne povijesti, i to u suglasju s europskim postupcima.

Stoga preporučam tiskanje i ove autorove knjige.

Dr. sc. Agneza **Szabo**